

Woman in Development and Politics

An Analysis of the Attitudes of Shiraz University Students toward Women's Social and Political Rights and the Extent to Which These Attitudes Align With the Principles of the Constitution of The Islamic Republic of Iran

Mahboubeh Tavakolian¹ | Mohammadali Tavana^{2✉} | Khalilollah Sardarnia³

1. M.A. Graduate, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.
E-mail: tavakoliamahboobeh@gmail.com
2. Corresponding Author, Associate Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran (Corresponding Author). E-mail : ma.tavana@shirazu.ac.ir, tavana.mohammad@yahoo.com
3. Full Professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.
E-mail: kh_sardarnia@yahoo.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	What is the perspective of university students on the extent and nature of women's social and political rights? Also, to what extent does this stance align with the fundamental principles of the Constitution of the Islamic Republic of Iran? Shiraz University students have been utilized as a case study in this investigation. The data were collected using a questionnaire that was created by the researcher and library resources, and the research method is survey-analytical. A multi-stage stratified random sampling method was employed to select 380 individuals from Shiraz University, which comprise the statistical population. The results of the investigation indicated that: 1. From a social perspective, the emphasis on equal pay and financial independence, in addition to equal access to the public sphere, suggests that women's socio-economic rights are being emphasized. Additionally, the emphasis on the division of household labor and joint responsibility in raising children suggests that equality is necessary in the private sphere. It is necessary to incorporate new principles into the constitution or reinterpret it in order to fulfill these demands. 2. The students' attitude from a political perspective affirms the right to equal participation in power, the right to civil protest, and the political empowerment of women, which necessitates a reinterpretation or modification of principles (including Article 113). Consequently, to empower women, a proposal is made to review the interpretation and implementation of the principles of the Constitution with the aim of enhancing social and political rights. Additionally, public education regarding women's citizenship rights and the establishment of women's social and political organizations are proposed.
Article history: Received: 23 February 2026 Received in revised form: 28 May 2026 Accepted: 15 June 2026 Published online: 22 June 2026	
Keywords: <i>Attitude, Constitution, Shiraz University Students, Women's Political Rights, Women's Social Rights.</i>	
Cite this article: Tavakolian, M., Tavana, M. A., & Sardarnia, Kh. (2026). An Analysis of the Attitudes of Shiraz University Students toward Women's Social and Political Rights and the Extent to Which These Attitudes Align With the Principles of the Constitution of The Islamic Republic of Iran. <i>Women in Development and Politics</i> , 24(2), 301-331. DOI: https://doi.org/10.22059/JWDP.2026.411414.1008608	

© The Author(s).

Publisher: The University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/JWDP.2026.411414.1008608>

Introduction

Citizenship rights are a fundamental concept in contemporary political and social philosophy, as they establish the legal, normative, and moral relationship between individuals and the state. These rights are indispensable for guaranteeing human dignity, justice, equality, and democratic participation, and they encompass civil, social, and political dimensions. In societies where constitutional frameworks formally recognize equality, and social practices and institutional arrangements continue to generate gender-based inequalities, women's social and political rights represent a particularly contested and dynamic field among these dimensions. The issue of women's citizenship rights has experienced a resurgence in contemporary Iran as a result of demographic change, the expansion of access to higher education, the rise in political awareness among the youth, and the increasing visibility of gender-related social demands.

The Islamic Republic of Iran's Constitution is characterized by a number of principles that prioritize the preservation of human dignity, social participation, equality before the law, and justice. These principles establish a normative framework that has the potential to bolster the social and political liberties of women. The extent to which constitutional provisions are in accordance with the expectations, attitudes, and lived experiences of younger generations, however, remains an open empirical question. As one of the most educated and socially conscious groups in society, university students are instrumental in the development of future political culture and civic engagement. Their perspectives on women's rights are indicative of potential conflicts between constitutional principles and social realities, in addition to reflecting broader social transformations.

The objective of this investigation is to evaluate the degree to which the principles of the Constitution of the Islamic Republic of Iran are in alignment with the attitudes of students at Shiraz University toward women's social and political rights. The research is based on an interdisciplinary theoretical framework that incorporates citizenship theory, feminist political thought, and constitutional studies, and it employs a survey-analytical approach. The study endeavors to offer an empirically grounded comprehension of the manner in which academic youth perceive and assess constitutional norms by concentrating on a substantial public university with a diverse student body.

Methodology

Students who were matriculated at Shiraz University during the review period comprise the statistical population of the study. Cochran's formula and a multi-stage stratified random sampling method were employed to select a sample of 380 students that was representative of the academic levels, fields of study, gender, and faculties. This sampling strategy improves the analytical robustness of the findings and enables meaningful comparisons across social and educational subgroups.

A questionnaire that was developed by the researcher was used to collect data. The questionnaire was based on pertinent theoretical literature, prior empirical studies, and an examination of constitutional principles related to women's rights. The questionnaire was divided into two primary sections. Demographic variables, including age, gender, marital status, academic level, field of study, employment status, and prior social or political activity, comprised the initial section. Students' perspectives regarding women's political and social rights were assessed in the subsequent section. Social rights encompassed the recognition of women as autonomous individuals, social security, health and safety, financial independence, recognition of the right to education, and equal access to employment opportunities. Participation in elections, access to managerial and high-level political positions, the right to peaceful civil protest, and the establishment of women's political parties and civil associations were all political rights. Responses were evaluated on a five-point Likert scale that ranged from strong agreement to strong disagreement.

The questionnaire's content validity was verified through expert review by scholars in the fields of sociology, political science, and law. Cronbach's alpha reliability analysis yielded a coefficient of 0.911, which suggests a high degree of internal consistency. SPSS software was employed to conduct data analysis, which encompassed both descriptive and inferential statistical methods. Descriptive statistics were employed to summarize demographic characteristics and overall

attitudinal trends, while inferential analyses included the Kolmogorov–Smirnov test, Spearman's rank correlation coefficient, independent-samples t-tests, analysis of variance, and regression analysis.

Findings

The results suggest that students at Shiraz University have a highly favorable perspective on the social liberties of women. In terms of the right to education, equal access to educational and employment opportunities, social security, health and safety, financial independence, and the recognition of women as independent individuals, the highest levels of agreement were observed. These findings indicate that students have reached a broad agreement on the significance of gender justice and social equality. Numerous of these demands are consistent with constitutional principles concerning human dignity, welfare, employment, and education. Nevertheless, students perceived substantial deficiencies in practical implementation, underscoring a persistent discrepancy between constitutional recognition and lived experience, despite this formal correspondence.

1. Findings on Women's Political Rights

Students also demonstrated strong support for women's political rights in the political realm, including the right to access managerial and high-level political positions, the right to nonviolent civil protest in cases of discrimination, and the establishment of women-centered political and civil organizations. These results indicate that political participation is a fundamental aspect of substantive citizenship. However, the perceived alignment between political demands and constitutional principles was less robust than in the social sphere. Students perceived the Constitution's general framework for political participation and freedom of association as insufficiently explicit or constrained by restrictive interpretations that restrict women's effective political participation.

2. Alignment with Constitutional Principles

In both social and political dimensions, correlation analysis demonstrated statistically significant but relatively weak relationships between students' attitudes toward women's rights and constitutional principles. These results indicate that, despite the Constitution's conceptual capacity to uphold women's citizenship rights, a significant portion of students' expectations exceed explicit constitutional provisions or encounter challenges in interpretation and enforcement. In particular, the demands for equal access to political power and institutionalized mechanisms for women's collective political action seem to challenge the current legal and institutional arrangements.

Conclusion

In general, the research indicates that the students of Shiraz University are a generation that holds views on women's social and political participation that are rooted in rights and equality. Their perspectives are indicative of broader generational alterations that have been influenced by recent social developments within Iranian society, exposure to global human rights discourses, and higher education.. Simultaneously, the results emphasize the constraints of exclusively relying on constitutional texts to achieve substantive gender equality. Clearer legal interpretations, effective policy implementation, institutional accountability, and cultural change are necessary to bridge the divide between constitutional ideals and social realities. The practical manifestation of constitutional principles in Iran can be significantly improved by bolstering civic education and participatory spaces within universities, which can contribute to the advancement of women's citizenship rights.

انتشارات دانشگاه تهران

زن در توسعه و سیاست

تحلیل نگرش دانشجویان دانشگاه شیراز به حقوق اجتماعی و سیاسی زنان و میزان انطباق این نگرش با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

محبوبه توکلیان^۱ | محمدعلی توانا^۲ | خلیل‌اله سردارنیا^۳

۱. فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران، رایانامه: tavakoliyanmahboobeh@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه علوم سیاسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: tavana.mohammad@yahoo.com
۳. استاد گروه علوم سیاسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: kh_sardarnia@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۰۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۳/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۲۵ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱ کلیدواژه‌ها: حقوق اجتماعی زنان، حقوق سیاسی زنان، دانشجویان دانشگاه شیراز، قانون اساسی، نگرش.	نگرش دانشجویان به ابعاد و قلمرو حقوق اجتماعی و سیاسی زنان چیست؟ و این نگرش تا چه اندازه با اصول قانون اساسی ج.ا.ا. انطباق دارد؟ این پژوهش به عنوان نمونه موردی به سراغ دانشجویان دانشگاه شیراز رفته است. روش پژوهش پیمایشی-تحلیلی است و داده‌ها از طریق پرسشنامه محقق ساخته و منابع کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده‌اند. جامعه آماری شامل ۳۸۰ دانشجوی دانشگاه شیراز است که با روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای چندمرحله‌ای انتخاب شدند. یافته‌های پژوهش نشان داد که از منظر اجتماعی علاوه بر دسترسی برابر به عرصه عمومی تأکید بر دستمزد برابر و استقلال مالی نشان‌دهنده توجه به حقوق اقتصادی-اجتماعی زنان و تأکید بر تقسیم کار خانگی و مسئولیت مشترک در تربیت فرزندان، نشان‌دهنده توجه به ضرورت برابری در عرصه خصوصی است. تحقق این خواسته‌ها نیازمند گنجاندن اصولی جدید در قانون اساسی یا بازتفسیر آن است. از بعد سیاسی نگرش دانشجویان مؤید حق مشارکت برابر در قدرت، حق اعتراض مدنی و توانمندسازی سیاسی زنان است که نیازمند بازتفسیر یا تغییر در اصولی (از جمله اصل ۱۱۳) است. از این رو، نه تنها پیشنهاد بازنگری در تفسیر و اجرای اصول قانون اساسی با رویکرد تقویت حقوق اجتماعی و سیاسی پیشنهاد می‌شود، بلکه آموزش عمومی حقوق شهروندی زنان و همچنین شکل‌گیری تشکلهای اجتماعی و سیاسی زنان، برای توانمندسازی آنان پیشنهاد می‌شود.

استناد: توکلیان، محبوبه، توانا، محمدعلی، و سردارنیا، خلیل‌اله (۱۴۰۵). تحلیل نگرش دانشجویان دانشگاه شیراز به حقوق اجتماعی و سیاسی زنان و میزان انطباق این نگرش با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. *زن در توسعه و سیاست*، ۲۴ (۲)، ۳۰۱-۳۳۱.

DOI: <https://doi.org/10.22059/JWDP.2026.411414.1008608>DOI: <https://doi.org/10.22059/JWDP.2026.411414.1008608>

© نویسندگان.

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

شهروند کسی است که به‌عنوان عضو جامعه پذیرفته و از حقوق تعیین‌شده بهره‌مند شود و متناسب با آن وظایف و مسئولیت‌هایی برعهده گیرد. حقوق شهروندی شامل حقوق مدنی، اجتماعی و در سال‌های اخیر حقوق جنسیتی و فرهنگی است. حقوق سیاسی به مجموعه‌ای از حقوق اطلاق می‌شود که مشارکت افراد در فرایندهای تصمیم‌گیری عمومی و اداره جامعه را ممکن می‌سازد. این حقوق شامل حق رأی، حق انتخاب‌شدن، آزادی بیان و مطبوعات، آزادی تشکیل اجتماعات و احزاب سیاسی و حق نظارت و اعتراض مدنی است. تحقق این حقوق، شرط اساسی برای پویایی نظام مردم‌سالار و تضمین سایر حقوق شهروندی است (Tavana & Salehi, 2023: 159-187). براساس دیدگاه مارشال، حقوق اجتماعی به مجموعه حقوقی گفته می‌شود که تضمین‌کننده برابری فرصت‌ها، امنیت اجتماعی، بهداشت، آموزش و اشتغال است و هدف آن ارتقای رفاه و کیفیت زندگی افراد جامعه است. تحقق این حقوق نیازمند آگاهی اجتماعی و سیاسی افراد است؛ چرا که شناخت حقوق خود و جامعه، زمینه مشارکت فعالانه در جامعه و مطالبه حقوق را فراهم می‌کند (Kazemi, 2005: 220-222).

آگاهی اجتماعی و سیاسی دانشجویان درباره حقوق خود و دیگران، به‌ویژه حقوق زنان، نقش مهمی در توانمندسازی آنان دارد. دانشگاه‌ها به‌عنوان فضایی زنده برای تبادل اندیشه‌ها و تضارب آرا، بازتابی از تجربه‌ها و مطالبات دانشجویان هستند و می‌توانند محل شکل‌گیری نگرش‌های اجتماعی و سیاسی و مطالبه‌گری مدنی باشند. در دهه‌های اخیر، حقوق زنان و نحوه تحقق آن در چارچوب نظام‌های حقوقی و سیاسی، از مهم‌ترین مباحث اجتماعی و دانشگاهی در ایران بوده است. دانشجویان، به‌عنوان قشر تحصیل‌کرده و آگاه جامعه، نقشی کلیدی در شکل‌دهی به نگرش‌ها و مطالبه‌گری در حوزه حقوق اجتماعی و سیاسی ایفا می‌کنند. بررسی دیدگاه این گروه می‌تواند بازتابی از تحولات فکری و ارزش‌های نسل جدید درباره عدالت جنسیتی، مشارکت سیاسی و تحقق اصول قانون اساسی باشد. از آنجا که قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر برابری انسانی، عدالت اجتماعی و مشارکت زنان در عرصه‌های مختلف تأکید دارد، تحلیل میزان انطباق نگرش دانشجویان با این اصول، می‌تواند تصویری واقعی از فاصله یا همگرایی میان ارزش‌های نسل دانشگاهی و چارچوب‌های قانونی کشور ارائه دهد. بر همین اساس، هدف این پژوهش بررسی نگرش دانشجویان دانشگاه شیراز درباره حقوق اجتماعی و سیاسی زنان و میزان انطباق این نگرش با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران است.

در همین راستا، سؤال اصلی پژوهش حاضر آن است که نگرش دانشجویان دانشگاه شیراز به حقوق اجتماعی و سیاسی زنان، تا چه میزان با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران انطباق دارد.

براین اساس، فرضیه اصلی پژوهش عبارت است از اینکه: «بین نگرش دانشجویان به حقوق اجتماعی و سیاسی زنان و اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران رابطه معنادار وجود دارد.» همچنین به منظور دقت بیشتر، فرضیه‌های فرعی به شرح زیر مطرح می‌شوند:

۱. بین نگرش دانشجویان به حقوق اجتماعی زنان و اصول قانون اساسی رابطه معنادار وجود دارد.

۲. بین نگرش دانشجویان به حقوق سیاسی زنان و اصول قانون اساسی رابطه معنادار وجود دارد.

۲. پیشینه پژوهش

۲-۱. پیشینه نظری

حقوق اجتماعی و سیاسی به عنوان ابعاد اصلی حقوق شهروندی، مجموعه‌ای از حقوق بنیادین است که هدف آن‌ها تضمین حداقل رفاه، امنیت اقتصادی، مشارکت عمومی و شرایط مناسب زندگی برای همه افراد جامعه است. این حقوق بر اصولی چون برابری فرصت‌ها، عدالت اجتماعی و کرامت انسانی استوار بوده و می‌کوشد نابرابری‌های ساختاری را کاهش داده و زمینه مشارکت همگانی در حیات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را فراهم آورد. از جمله مصادیق مهم این حقوق می‌توان به حق آموزش، حق اشتغال، تأمین اجتماعی، دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی، حق مسکن مناسب و حق مشارکت سیاسی اشاره کرد. در محیط دانشگاهی، تحقق این حقوق شامل دسترسی برابر دانشجویان به امکانات آموزشی، فرصت‌های شغلی مرتبط با رشته تحصیلی، مشارکت در تشکلات و انجمن‌های علمی و سیاسی و بهره‌مندی از فضای امن و عادلانه برای فعالیت‌های علمی، فرهنگی و مدنی است (United Nations High Commissioner for Human Rights, 1996:16; Hashemi, 2019: 165-167).

شهروندی مفهومی بنیادین در درک حقوق اجتماعی و سیاسی است. این مفهوم نه تنها به معنای برخورداری از حقوق قانونی، بلکه نشانه‌ای از عضویت فعال در جامعه مدنی است. از منظر نظری، شهروند کسی است که در برابر جامعه و حاکمیت، هم حقوق دارد و هم مسئولیت (Turner, 1990: 189-217). از لحاظ لغوی، واژه «شهروند» مرکب از «شهر» به معنای جامعه

انسانی و «وند» به معنای وابسته به آن است. مارشال^۱ (۱۹۵۰) نیز شهروندی را دارای سه بُعد مدنی، سیاسی و اجتماعی می‌داند و تأکید می‌کند که تحقق حقوق اجتماعی و سیاسی، شرط لازم برای تحقق کامل شهروندی مدرن است (Marshall, 1950: 67-80).

قانون اساسی هر کشور، چارچوب حقوق اجتماعی و سیاسی را مشخص می‌کند و به‌عنوان عالی‌ترین سند حقوقی، مبنای مشروعیت سایر قوانین و روابط میان دولت و مردم است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز اصول متعددی بر حقوق شهروندی و مشارکت سیاسی تأکید دارد. اصول نوزدهم تا بیست‌وهفتم به‌ویژه بر برابری، آزادی اجتماعات، تشکیل احزاب، حق انتخاب‌شدن و انتخاب‌کردن و مشارکت زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی تأکید دارد. از این منظر، آگاهی شهروندان از مفاد قانون اساسی و توانایی آنان در مطالبه حقوق خود، نقش تعیین‌کننده‌ای در تحقق عملی این اصول دارد (Ghazi, 2016: 54-57; Hashemi et al., 2019: 165-167).

جنبش‌های اجتماعی از مهم‌ترین سازوکارهای تحقق و گسترش حقوق اجتماعی و سیاسی در جوامع محسوب می‌شوند. این جنبش‌ها از طریق کنش جمعی، ارزش‌ها و هنجارهای جدیدی را به گفتمان عمومی وارد کرده و با نقد وضعیت موجود، زمینه‌ساز اصلاحات نهادی و فرهنگی می‌شوند (Katouzian, 2012: 110-114). برخلاف احزاب سیاسی که هدفشان کسب قدرت است، جنبش‌های اجتماعی بر تغییر نگرش‌ها، قوانین و سیاست‌های اجتماعی تأکید دارند. در این میان، جنبش دانشجویی یکی از فعال‌ترین و تأثیرگذارترین جنبش‌ها در تاریخ معاصر ایران و جهان به‌شمار می‌رود. تجربه جنبش‌های دانشجویی در فرانسه، آلمان و ایالات متحده در دهه ۱۹۶۰ و در ایران در دهه‌های ۱۳۳۰، ۱۳۷۰ و ۱۴۰۰ نشان می‌دهد که دانشجویان، به‌ویژه زنان، همواره پیشگام در مطالبه عدالت، آزادی و برابری بوده‌اند (Jafar & Amanian, 2011: 1-18; Kheirallah & Agah, 2023: 1631-1651; Shaditalab, 2001: 50-67).

اعتراضات مدنی نیز به‌عنوان شکلی از کنش سیاسی و اجتماعی، ابزار مشروعی برای بیان نارضایتی از بی‌عدالتی و مطالبه حقوق شهروندی محسوب می‌شود. این نوع اعتراضات در چارچوب قانون و به‌صورت مسالمت‌آمیز انجام می‌گیرد و نشانه‌ای از بلوغ سیاسی جامعه است (Council of Europe, 2016: 115-136). در ایران نیز اعتراضات مدنی و اجتماعی در سال‌های اخیر بازتابی از دغدغه‌های عدالت‌خواهانه نسل جوان و زنان برای تحقق حقوق اجتماعی و سیاسی بوده است.

نگرش سیاسی، به‌ویژه در میان دانشجویان، نقشی کلیدی در جهت‌دهی به کنش‌های اجتماعی و سیاسی دارد. نگرش سیاسی مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و گرایش‌های ذهنی است که بر مشارکت اجتماعی، احساس کارآمدی سیاسی و میزان مطالبه‌گری شهروندان اثر می‌گذارد. در واقع بدون نگرش سیاسی فعال و آگاهانه، امکان تحقق حقوق اجتماعی و سیاسی و نظارت مؤثر بر عملکرد نهادهای قدرت کاهش می‌یابد (Faraji Hedayat, 2019: 80-94; Abdollahkhani, 2014: 250-263). از این منظر، دانشجویان دختر دانشگاه شیراز به‌عنوان قشر تحصیل‌کرده و آگاه، می‌توانند نقشی تعیین‌کننده در ترویج فرهنگ مطالبه‌گری مدنی و مشارکت سیاسی ایفا کنند. بنابراین، حقوق اجتماعی و سیاسی دانشجویان دختر نه تنها به دسترسی برابر به آموزش و امکانات رفاهی محدود نمی‌شود، بلکه شامل حق مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها، آزادی بیان و امنیت اجتماعی نیز هست. جنبش دانشجویی، اعتراض مدنی و نگرش سیاسی فعال، سه عامل اصلی در تحقق این حقوق محسوب می‌شود. این مؤلفه‌ها در کنار آگاهی از اصول قانون اساسی، می‌تواند زمینه‌ساز ارتقای عدالت جنسیتی، افزایش مشارکت اجتماعی و تحکیم پایه‌های دموکراسی در جامعه دانشگاهی و در سطح کلان جامعه باشند.

در تبیین نظری پژوهش حاضر، از ترکیب چند رویکرد نظری استفاده شده است. نخست، نظریه شهروندی تی. اچ. مارشال که شهروندی را متشکل از سه بُعد مدنی، اجتماعی و سیاسی می‌داند و چارچوبی مناسب برای تحلیل حقوق اجتماعی و سیاسی زنان فراهم می‌کند. براساس این نظریه، تحقق کامل شهروندی مستلزم بهره‌مندی برابر همه افراد، از جمله زنان، از حقوق اجتماعی و سیاسی است (Marshall, 1950: 67-80). دوم، نظریه حوزه عمومی یورگن هابرماس^۱، که بر اهمیت مشارکت برابر افراد در فرایندهای ارتباطی و تصمیم‌گیری تأکید دارد و مبنایی برای تحلیل نگرش دانشجویان به مشارکت سیاسی و حق اعتراض زنان فراهم می‌آورد (Habermas, 1991: 175-185). همچنین رویکردهای فمینیستی، به‌ویژه دیدگاه‌های سوزان مولر اوکین^۲، بر وجود شکاف میان حقوق قانونی و واقعیت‌های اجتماعی تأکید دارد و نشان می‌دهد که تحقق حقوق زنان نیازمند رفع موانع ساختاری و فرهنگی است (Okin, 1989: 42-63). براین اساس، نگرش دانشجویان به‌عنوان متغیر وابسته، تحت تأثیر آگاهی حقوقی، ساختارهای اجتماعی و چارچوب‌های قانونی تحلیل می‌شود. همچنین در این پژوهش، مفاهیم کلیدی به شرح زیر تعریف می‌شود:

1. Jürgen Habermas

2. Susan Moller Okin

نگرش؛ به مجموعه‌ای از باورها، احساسات و گرایش‌های ذهنی افراد به یک موضوع اطلاق می‌شود که رفتار و قضاوت آنان را شکل می‌دهد و در حوزه سیاسی و اجتماعی، نقش تعیین‌کننده‌ای در میزان مشارکت و مطالبه‌گری شهروندان دارد (Abdollahkhani, 2014: 80-94).

حقوق شهروندی؛ به مجموعه‌ای از حقوق و تکالیف اطلاق می‌شود که افراد به‌عنوان اعضای یک جامعه سیاسی از آن برخوردارند و شامل ابعاد مدنی، اجتماعی و سیاسی است (Marshall, 1950: 67-80).

حقوق اجتماعی بخشی از حقوق شهروندی است که بر تأمین رفاه، برابری فرصت‌ها، دسترسی به آموزش، بهداشت، اشتغال و امنیت اجتماعی تأکید دارد و هدف آن ارتقای کیفیت زندگی افراد جامعه است (Hashemi, 2019: 165-167).

حقوق سیاسی به مجموعه حقوقی اطلاق می‌شود که امکان مشارکت افراد در فرایندهای تصمیم‌گیری عمومی، انتخاب‌کردن و انتخاب‌شدن، فعالیت در احزاب و بیان دیدگاه‌ها را فراهم می‌سازد (Ghazi, 2016: 54-57).

حقوق زنان نیز به آن دسته از حقوق انسانی، اجتماعی و سیاسی اطلاق می‌شود که با هدف رفع تبعیض‌های جنسیتی و تضمین برابری زنان با مردان در عرصه‌های مختلف اجتماعی و سیاسی مورد تأکید قرار می‌گیرد و تحقق آن مستلزم اصلاح ساختارهای حقوقی و فرهنگی است.

۲-۲. پیشینه تجربی

درباره وضعیت شهروندی و آگاهی دانشجویان درباره حقوق اجتماعی و سیاسی، تحقیقات متفاوتی انجام شده است؛ برای مثال، اسکندری (۲۰۱۷) در مقاله خود با عنوان تحلیلی بر میزان آگاهی دانشجویان دانشگاه پیام نور از حقوق شهروندی (مطالعه موردی دانشگاه پیام نور، مرکز خدابنده) میزان آگاهی دانشجویان دانشگاه پیام نور از حقوق شهروندی را مطالعه کرده است. نتایج این پژوهش نشان داد که سطح آگاهی دانشجویان از مفاهیم پایه‌ای شهروندی متوسط بوده و بین آگاهی از حقوق اجتماعی و آگاهی از حقوق سیاسی تفاوت معناداری وجود دارد؛ به‌گونه‌ای که آگاهی از حقوق اجتماعی بالاتر از آگاهی سیاسی ارزیابی شد (Eskandari, 2017: 14-22).

دسترنج و ملاحی (۲۰۱۸) نیز در پژوهش خود، عوامل مؤثر بر میزان آگاهی دانشجویان همان دانشگاه را بررسی کردند و دریافتند متغیرهایی مانند رشته تحصیلی، جنسیت، سطح تحصیلات والدین و میزان مشارکت اجتماعی دانشجویان، در آگاهی آنان از حقوق شهروندی نقش تعیین‌کننده دارند (Dastranj & Mallahi, 2018: 82-99).

توانا و صالحی (۲۰۲۳) وضعیت شهروندی در ایران پس از انقلاب اسلامی را از منظر حقوقی-سیاسی تحلیل کردند. یافته‌های آنان نشان داد که اگرچه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصول متعدد بر برابری، عدالت اجتماعی و مشارکت سیاسی تأکید دارد، اما در عمل، برخی خلأهای اجرایی و تفسیری مانع تحقق کامل این اصول شده است. آنان نتیجه گرفتند که برای نهادهای حقوق شهروندی، نیاز به بازتعریف رابطه دولت و جامعه مدنی و تقویت نهادهای دموکراتیک وجود دارد (Tavana & Salehi, 2023: 159-187).

سایر پژوهش‌ها نیز ابعاد مختلف شهروندی در جامعه ایران را بررسی کرده‌اند؛ از جمله جعفری و امانیان (۲۰۱۱) به بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و آگاهی شهروندی پرداختند و نشان دادند تقویت شبکه‌های اعتماد اجتماعی موجب ارتقای آگاهی و مشارکت مدنی می‌شود (Jafari & Amanian, 2011: 1-18). مصلح (۲۰۱۷) به تحلیل نقش آموزش عالی در ترویج حقوق شهروندی پرداخته و نتیجه گرفته است که نظام آموزش دانشگاهی ایران در زمینه آموزش حقوق شهروندی نیازمند بازنگری اساسی است (Mosleh, 2017: 1-15). همچنین افشار احمدی و همکاران (۲۰۱۹) در مطالعه‌ای پیمایشی دریافتند که آگاهی از حقوق شهروندی در میان جوانان و دانشجویان با افزایش دسترسی به رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی رابطه مستقیم دارد (Afshar Ahmadi et al., 2019: 7-22). غفاری انور (۲۰۱۱) نیز با تمرکز بر ابعاد فرهنگی شهروندی در ایران نتیجه گرفت تداوم نگرش‌های سنتی و مردسالارانه از موانع مهم تحقق کامل حقوق اجتماعی و سیاسی زنان است (Ghaffari Anvar, 2011: 20-36).

از سوی دیگر، اعتراضات اجتماعی و سیاسی در ایران، از جمله اعتراضات سال ۱۴۰۱، بازتابی از مطالبات جمعی جامعه و به‌ویژه زنان است. بررسی جنبش‌های اجتماعی گذشته، از انقلاب مشروطه تا جنبش دوم خرداد ۱۳۷۶ و جنبش سبز ۱۳۸۸، نشان داده است که دانشجویان و زنان نقش فعالی در مطالبه حقوق اجتماعی و سیاسی داشته‌اند. خیرالله و آگه (۲۰۲۳) در پژوهشی کیفی، اعتراضات ۱۴۰۱ را به‌عنوان تلاشی برای بازتعریف نقش زنان در عرصه عمومی تفسیر کرده‌اند (Kheirallah & Agah, 2023: 1631-1651). نوروزپور (۲۰۱۹) با تحلیل جنبش‌های دانشجویی، نتیجه گرفت که دانشگاه‌ها همچنان یکی از اصلی‌ترین بسترهای شکل‌گیری کنشگری مدنی هستند (Norouzpour, 2019: 185-220). نوبخت و همکاران (۲۰۲۰) با تمرکز بر مطالبات نسل جوان، نشان داده‌اند که پیوند میان آگاهی سیاسی و احساس عدالت اجتماعی می‌تواند عامل محرک مشارکت مدنی باشد. نتایج مجموع این پژوهش‌ها نشان می‌دهد آگاهی سیاسی و اجتماعی، نقش

بنیادینی در تحقق حقوق شهروندی ایفا می‌کند و دانشگاه‌ها و دانشجویان، به‌ویژه زنان، در خط مقدم این فرایند قرار دارند (Nobakht et al., 2020: 17-40).

۳. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نظر ماهیت، ترکیبی از روش کمی و تحلیل کیفی اسنادی است. بخش کمی پژوهش با رویکرد پیمایشی-تحلیلی و با هدف سنجش نگرش دانشجویان به حقوق اجتماعی و سیاسی زنان انجام شده است. داده‌های این بخش از طریق پرسشنامه محقق‌ساخته و براساس طیف لیکرت گردآوری و با استفاده از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی تحلیل شده‌اند.

در کنار آن، بخش کیفی پژوهش به‌صورت تحلیل اسنادی بر اصول مرتبط با حقوق زنان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران متمرکز است. در این بخش، اصول نوزدهم تا بیست‌ویکم (برابری و حقوق زنان)، اصل بیست‌وهفتم (حق تجمع)، اصل بیست‌وششم (آزادی احزاب) و اصول مرتبط با حقوق اجتماعی نظیر اصول بیست‌ونهم و سی‌ام مورد بررسی قرار گرفته‌اند. هدف از این تحلیل، استخراج چارچوب حقوقی موجود و مقایسه آن با نگرش‌های دانشجویان بوده است. در واقع، تحلیل کیفی به‌عنوان مبنای تفسیری برای تبیین نتایج کمی مورد استفاده قرار گرفته است.

روش پیمایش به دلیل توانایی آن در توصیف دقیق واقعیت‌های اجتماعی، مقایسه بین گروه‌ها و آزمون فرضیات نظری، از مناسب‌ترین روش‌ها برای پژوهش‌های اجتماعی محسوب می‌شود. در این تحقیق نیز از تحلیل‌های آماری توصیفی و استنباطی برای کشف روابط بین نگرش دانشجویان و اصول قانون اساسی بهره گرفته شده است.

جامعه آماری این پژوهش شامل دانشجویان دانشگاه شیراز در سال تحصیلی مورد بررسی است. انتخاب این جامعه بر مبنای چند دلیل نظری و کاربردی صورت گرفته است:

۱. دانشجویان به‌عنوان قشر تحصیل‌کرده و آگاه جامعه، نقش محوری در شکل‌گیری گفتمان‌های اجتماعی و سیاسی دارند.

۲. دانشگاه شیراز یکی از بزرگ‌ترین و قدیمی‌ترین مراکز آموزش عالی کشور است و ترکیب جمعیتی آن (از نظر رشته، مقطع و جنسیت) تنوع لازم برای تعمیم نتایج به جامعه دانشگاهی ایران را فراهم می‌سازد.

۳. دانشجویان به‌دلیل تعامل مستقیم با مسائل روز اجتماعی و فرهنگی، به مفاهیم مرتبط با حقوق شهروندی و قانون اساسی حساسیت بیشتری دارند.

در این پژوهش از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای چندمرحله‌ای استفاده شد تا از سوگیری در انتخاب افراد جلوگیری شود و نمونه‌نمایی نماینده‌ای واقعی از کل جامعه آماری باشد. در مرحله نخست، جامعه آماری براساس دانشکده‌ها، رشته‌های تحصیلی و مقاطع تحصیلی (کارشناسی، کارشناسی‌ارشد و دکتری) به طبقات مجزا تقسیم شد. سپس از هر طبقه، به‌صورت تصادفی تعداد متناسبی از دانشجویان انتخاب شدند.

برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شد. با لحاظ سطح اطمینان ۹۵ درصد و خطای مجاز ۵ درصد، حجم نمونه‌نمایی برابر با ۳۸۰ نفر به‌دست آمد. این تعداد با توجه به گستردگی دانشگاه و تنوع دانشجویان، نمایندگی مناسبی از کل جامعه دارد و اعتبار نتایج را تضمین می‌کند.

ابزار اصلی گردآوری داده‌ها در این پژوهش، پرسشنامه محقق‌ساخته بود که بر پایه چارچوب نظری تحقیق، مطالعات پیشین، و بررسی اصول مرتبط با حقوق اجتماعی و سیاسی زنان در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران طراحی شد. پرسشنامه در دو بخش تنظیم شد:

۱. بخش نخست شامل سؤالات دموگرافیک مانند جنسیت، سن، مقطع و رشته تحصیلی، وضعیت تأهل و سابقه فعالیت اجتماعی یا سیاسی.

۲. بخش دوم شامل گویه‌هایی در زمینه مؤلفه‌های حقوق شهروندی زنان از جمله:

- حق آموزش و دسترسی برابر به فرصت‌های تحصیلی
 - حق بهداشت و خدمات درمانی
 - حق امنیت اجتماعی و روانی
 - حق مشارکت سیاسی (رای دادن، انتخاب‌شدن و فعالیت مدنی)
 - حق اعتراض و بیان دیدگاه
 - میزان آگاهی از اصول مرتبط با حقوق زنان در قانون اساسی
- گویه‌ها با استفاده از طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت (از «کاملاً موافقم» تا «کاملاً مخالفم») طراحی شدند تا نگرش پاسخ‌دهندگان به‌صورت کمی سنجیده شود.

جدول ۱. تعریف مفهومی، عملیاتی و گویه‌های متغیرهای پژوهش

متغیر	تعریف مفهومی	تعریف عملیاتی	گویه‌های سنجش (نمونه)
نگرش به حقوق زنان	نگرش مجموعه‌ای از باورها، احساسات و ارزیابی‌های افراد درباره یک موضوع است که رفتار و قضاوت آنان را شکل می‌دهد (عبدالله‌خانی، ۱۳۹۳).	سنجش از طریق پرسشنامه محقق‌ساخته با طیف پنج‌درجه‌ای لیکرت (کاملاً مخالفم تا کاملاً موافقم).	زنان باید از حقوق برابر با مردان برخوردار باشد؛ مشارکت زنان در جامعه ضروری است.

متغیر	تعریف مفهومی	تعریف عملیاتی	گویه‌های سنجش (نمونه)
حقوق اجتماعی زنان	بخشی از حقوق شهروندی که بر برابری فرصت‌ها، رفاه، آموزش، بهداشت و اشتغال تأکید دارد (هاشمی، ۱۳۹۸).	میانگین پاسخ به گویه‌های مرتبط با حقوق اجتماعی در مقیاس لیکرت	حق تحصیل برابر؛ استقلال مالی زنان؛ دسترسی برابر به فرصت‌های شغلی؛ امنیت اجتماعی زنان
حقوق سیاسی زنان	مجموعه حقوقی که امکان مشارکت در تصمیم‌گیری، انتخاب‌کردن و انتخاب‌شدن و فعالیت سیاسی را فراهم می‌کند (قاضی، ۱۳۹۵).	میانگین پاسخ به گویه‌های مرتبط با حقوق سیاسی در مقیاس لیکرت	امکان تصدی مناصب مدیریتی؛ حق اعتراض مدنی؛ حضور در مناصب عالی سیاسی؛ تشکیل احزاب زنان
انطباق با قانون اساسی	میزان همخوانی نگرش‌های افراد با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (قاضی، ۱۳۹۵).	بررسی از طریق تحلیل همبستگی (اسپیرمن) بین نگرش‌ها و اصول قانون اساسی	مقایسه نگرش به حقوق اجتماعی و سیاسی با اصول مرتبط قانون اساسی

به‌منظور اطمینان از روایی محتوا، پرسشنامه پس از طراحی اولیه در اختیار چند تن از استادان حوزه جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و حقوق قرار گرفت و براساس نظر آنان اصلاح شد. بدین ترتیب اطمینان حاصل شد که گویه‌ها به‌درستی ابعاد مورد نظر را پوشش می‌دهند.

برای سنجش پایایی، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد. مقدار این ضریب برای کل پرسشنامه ۰/۹۱۱ به‌دست آمد که نشان‌دهنده انسجام درونی بسیار بالا و پایایی مطلوب ابزار است (بالاتر از حداقل استاندارد ۰/۷). این نتیجه نشان می‌دهد پرسشنامه قادر است مفاهیم مورد نظر را به‌صورت قابل‌اعتماد اندازه‌گیری کند.

گردآوری داده‌ها به دو روش حضوری و الکترونیکی انجام شد تا پوشش جمعیتی بیشتری حاصل شود. در روش حضوری، پرسشنامه‌ها در محیط‌های دانشگاهی (کلاس‌ها، کتابخانه، سلف‌سرویس و انجمن‌های علمی) توزیع و تکمیل شد. در روش الکترونیکی، نسخه دیجیتال پرسشنامه از طریق پلتفرم‌هایی مانند واتس‌اپ، تلگرام و سامانه‌های دانشگاهی در اختیار دانشجویان قرار گرفت. قبل از توزیع پرسشنامه‌ها، هدف پژوهش برای پاسخ‌دهندگان توضیح داده شد و رضایت آگاهانه آنان برای مشارکت جلب شد. همچنین تأکید شد که پاسخ‌ها کاملاً محرمانه بوده و فقط برای اهداف علمی استفاده می‌شود.

پس از گردآوری پرسشنامه‌ها، داده‌ها بازبینی، کدگذاری و در نرم‌افزار SPSS وارد شد. ابتدا داده‌ها از نظر صحت ورود، نواقص احتمالی و وجود مقادیر پرت بررسی شدند؛ سپس تحلیل‌های آماری در دو سطح انجام گرفت:

۱. تحلیل توصیفی: در این سطح از شاخص‌هایی مانند میانگین، میانه، انحراف معیار، فراوانی و درصد برای توصیف ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و گرایش کلی پاسخ‌دهندگان به مؤلفه‌های مختلف حقوق شهروندی استفاده شد. نمودارها و جداول نیز برای نمایش تصویری داده‌ها به کار رفت.

۲. تحلیل استنباطی: برای آزمون فرضیات و بررسی ارتباط میان متغیرها از آزمون‌های آماری مختلف استفاده شد، از جمله:

- آزمون کولموگروف-اسمیرنوف برای سنجش نرمال بودن داده‌ها
- آزمون تی مستقل برای مقایسه میانگین نگرش‌ها بین دو گروه (برای مثال دختران و پسران)
- تحلیل واریانس یک‌طرفه (ANOVA) برای مقایسه میان چند گروه
- ضریب همبستگی پیرسون برای بررسی رابطه بین متغیرهای کمی
- آزمون خی‌دو (Chi-Square) برای سنجش ارتباط میان متغیرهای کیفی
- و در نهایت تحلیل رگرسیون چندگانه برای بررسی اثر هم‌زمان چند متغیر مستقل بر متغیر وابسته نگرش به حقوق اجتماعی و سیاسی زنان.

این پژوهش با رعایت کامل اصول اخلاق پژوهش انجام شد. مشارکت دانشجویان داوطلبانه بود و پیش از پاسخگویی، هدف و ماهیت پژوهش به آنان توضیح داده شد. تمام پاسخ‌ها به صورت ناشناس و محرمانه نگهداری شد و داده‌ها صرفاً برای مقاصد علمی تحلیل شد. هیچ‌گونه اجبار، تشویق مالی یا فشار بیرونی در روند پاسخگویی وجود نداشت.

۴. یافته‌های پژوهش

۴-۱. یافته‌های توصیفی پژوهش

جامعه آماری این پژوهش شامل ۳۸۰ دانشجوی دانشگاه شیراز بود که از نظر ویژگی‌های جمعیتی، فرهنگی و تحصیلی متنوع و نماینده جامعه دانشجویی ایران به شمار می‌آیند. تحلیل توصیفی داده‌ها، با هدف ارائه تصویری کلی از مشخصات پاسخ‌دهندگان و گرایش‌های آنان به حقوق شهروندی زنان انجام شد و شاخص‌های آماری شامل میانگین، انحراف معیار، فراوانی و درصد به کار گرفته شد.

میانگین سنی پاسخ‌دهندگان برابر با ۲۷/۲ سال و دامنه سنی آنان از ۱۸ تا ۵۹ سال بود که نشان‌دهنده حضور دانشجویان جوان و بزرگسال با تجارب تحصیلی و اجتماعی متفاوت است. از نظر جنسیت، ۵۹/۲ درصد پاسخ‌دهندگان زن و ۴۰/۸ درصد مرد بودند، که امکان تحلیل دقیق‌تر نگرش زنان به حقوق شهروندی را فراهم کرد. در مورد وضعیت تأهل، بیش از ۶۱ درصد پاسخ‌دهندگان

مجرد و حدود ۳۸ درصد متأهل بودند، که با الگوی معمول ترکیب جمعیتی در محیط‌های دانشگاهی قابل مقایسه است.

پاسخ‌دهندگان از ورودی‌های سال ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۳ بودند، با تمرکز بیشتر بر سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱ که حدود ۴۳ درصد کل نمونه را تشکیل می‌دهند که نشان‌دهنده تنوع تجربه تحصیلی در میان جامعه آماری است. تنوع رشته تحصیلی نیز قابل توجه بود و شامل علوم سیاسی (۲۰/۸)، مهندسی (۱۷/۹)، مدیریت و حقوق (هر کدام ۶/۳ درصد) و سایر رشته‌ها می‌شد. در زمینه محل سکونت، اکثریت پاسخ‌دهندگان ساکن شهر (۵/۸۵ درصد) و در مقطع کارشناسی (۶۷/۱ درصد) بودند، در حالی که حضور دانشجویان تحصیلات تکمیلی و دانشجویان روستایی، غنای تحلیلی داده‌ها را افزایش داده است.

از نظر دین و مذهب، بیشتر پاسخ‌دهندگان مسلمان شیعه (۸۴/۷ درصد) بودند و حضور اقلیت‌ها و گروه‌های نامشخص تنوع فرهنگی و مذهبی جامعه آماری را نشان می‌دهد. در زمینه قومیت نیز دانشجویان از گروه‌های مختلف شامل فارس (۳۸/۹ درصد)، لر (۱۹/۵ درصد)، ترک (۴/۲ درصد)، کرد (۲/۶ درصد)، عرب (۴/۳ درصد) و سایر اقوام (۳۰/۸ درصد) بودند، که بازتاب‌دهنده تنوع جغرافیایی و فرهنگی جامعه است. همچنین توزیع وضعیت اشتغال تقریباً متوازن بود؛ حدود نیمی از دانشجویان شاغل و نیمی غیرشاغل بودند و بیشتر پاسخ‌دهندگان در گروه درآمد متوسط (۷۰/۳ درصد) قرار داشتند.

به‌طور کلی، یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد جامعه آماری پژوهش از تنوع سنی، جنسیتی، تحصیلی، اجتماعی و اقتصادی برخوردار است، که این امر اعتبار تحلیل‌های پژوهش و قابلیت تعمیم نتایج آن را افزایش می‌دهد. این داده‌ها زمینه‌ای غنی برای بررسی نگرش‌ها و مطالبات دانشجویان درباره حقوق شهروندی زنان فراهم می‌آورد و امکان تحلیل تفاوت دیدگاه‌ها در زیرگروه‌های مختلف جمعیتی و فرهنگی را میسر می‌سازد.

۴-۲. یافته‌های آماری-استنباطی پژوهش

پس از تحلیل ویژگی‌های جمعیت‌شناختی پاسخ‌دهندگان و بررسی داده‌های توصیفی، در این بخش به تحلیل آماری-استنباطی پرداخته شد تا روابط معنادار میان متغیرهای اصلی پژوهش مشخص و میزان انطباق دیدگاه دانشجویان با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ارزیابی شود. برای این منظور، از آزمون‌های آماری شامل آزمون نرمال بودن (کلموگروف-اسمیرنوف)، ضریب همبستگی پیرسون، آزمون t مستقل و تحلیل واریانس استفاده شد.

جدول ۱. نتایج آزمون کلموگروف-اسمیرنوف برای بررسی پیروی داده‌ها از توزیع نرمال

متغیرها	آماره کلموگروف-اسمیرنوف	سطح معناداری
قانون اساسی	۱/۲۷۷	۰/۰۷۶
حقوق اجتماعی	۳/۱۹۳	۰/۰۰۰
حقوق سیاسی	۲/۶۶۹	۰/۰۰۰

نتایج آزمون کلموگروف-اسمیرنوف نشان داد توزیع داده‌های مربوط به متغیر قانون اساسی نرمال است ($Sig=0/076$)، اما متغیرهای حقوق اجتماعی و حقوق سیاسی از توزیع نرمال پیروی نمی‌کند ($Sig=0/000$)؛ بنابراین، برای تحلیل‌های بعدی از روش‌های مناسب برای داده‌های غیرنرمال یا آزمون‌های غیرپارامتریک استفاده شد.

در جدول ۲ مهم‌ترین حقوق اجتماعی، که دانشجویان دانشگاه شیراز برای زنان قائل‌اند و میزان مطابقت آن با اصول قانون اساسی، آورده شده است.

جدول ۲. مهم‌ترین حقوق اجتماعی که دانشجویان دانشگاه شیراز برای زنان قائل‌اند

شاخص	میانگین	انحراف معیار	بعد	میزان انطباق
حق تحصیل زنان	۴/۷۲	۰/۸۰	اجتماعی	۶۲/۶۱
انجام‌دادن امور خانه به‌صورت مشترک	۴/۶۲	۰/۷۸	اجتماعی	۶۰/۸۵
برابری زن و مرد از لحاظ تأمین بیمه‌های بیکاری	۲/۴۲	۱/۲۱	اجتماعی	۵۷/۶۲
زن به‌عنوان یک شخص مستقل	۴/۵۳	۰/۸۰	اجتماعی	۵۷/۹۹
دستمزد برابر زن و مرد	۴/۳۹	۱/۰۵	اجتماعی	۵۰/۶۱
رفع تبعیض میان زن و مرد از لحاظ حقوق اجتماعی ناظر به دسترسی به عرصه عمومی (نمونه موردی امکان اخذ گواهینامه رانندگی تمامی وسایل نقلیه)	۴/۴۳	۰/۹۱	اجتماعی	۵۵/۷۸
استقلال مالی زنان	۴/۴۲	۰/۹۵	اجتماعی	۵۳/۱۹
وظیفه مشترک زن و مرد از لحاظ تربیت فرزندان	۴/۴۸	۰/۹۲	اجتماعی	۵۸/۷۲
انتخاب نوع شغل فارغ از جنسیت	۴/۳۷	۰/۹۸	اجتماعی	۵۴/۸۵
برابری آموزشی میان زن و مرد (نمونه موردی عدم تفاوت در انتخاب رشته دانشگاهی)	۴/۳۸	۰/۹۹	اجتماعی	۵۲/۷۳
حق بهداشت و سلامت	۴/۴۸	۰/۹۶	اجتماعی	۶۰/۳۹
حق امنیت زنان	۴/۳۹	۱/۰۲	اجتماعی	۵۹/۲۷

در راستای پاسخ به سؤال اصلی این پژوهش مبنی بر اینکه «دانشجویان دانشگاه شیراز چه حقوق اجتماعی و سیاسی برای زنان قائل‌اند و تا چه میزان نظرگاه آنان با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران انطباق دارد» بخش نخست تحلیل به بررسی و تبیین حقوق اجتماعی

اختصاص یافته است؛ چرا که این بعد از حقوق شهروندی هم در سطح نظری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و هم در تحلیل‌های میدانی پژوهش حاضر بیشترین توجه را به خود جلب کرده است. تحلیل داده‌های حاصل از پرسشنامه نشان می‌دهد میانگین ارزیابی دانشجویان درباره حقوق اجتماعی زنان، عمدتاً در بازه ۴ تا ۵ قرار دارد که نشانگر سطح بالای موافقت با مفاد مطرح شده است. بالاترین میانگین متعلق به گزاره «حق تحصیل زنان» با عدد ۴/۷۲ و انحراف معیار ۰/۸۰ است. این امر نشان‌دهنده وفاق گسترده در میان دانشجویان درباره اساسی‌ترین حق اجتماعی یعنی حق آموزش برابر برای زنان است. چنین نگاهی به‌خوبی مؤید رشد آگاهی‌های اجتماعی در بین جوانان تحصیل کرده درباره نقش کلیدی آموزش در تحقق برابری جنسیتی و توسعه عدالت‌محور اجتماعی است. از حیث حقوقی، این مطالبه اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز مورد تصریح قرار گرفته است. اصل سی‌ام قانون اساسی بر آموزش رایگان تا پایان دوره متوسطه برای همه شهروندان تأکید کرده و جنسیت را به‌عنوان معیار تمایز مورد استفاده قرار نداده است. میزان انطباق ۶۲/۶۱ درصدی این مؤلفه با اصول قانون اساسی، مؤید وجود ظرفیت حقوقی لازم برای پاسخگویی به این مطالبه است؛ هرچند تحقق کامل آن در عمل نیازمند پیاده‌سازی بی‌طرفانه اصول مزبور بدون موانع فرهنگی یا ساختاری است.

گزاره بعدی با میانگین بالا، «انجام‌دادن امور خانه به‌صورت مشترک» است که با میانگین ۴/۶۲ و انحراف معیار ۰/۷۸ به‌عنوان یکی دیگر از مطالبات برجسته دانشجویان ظاهر شده است. این مؤلفه از منظر جامعه‌شناختی حاکی از تحول در الگوهای سنتی تقسیم کار جنسیتی در خانواده و تمایل به استقرار الگوی برابری‌محور در مناسبات خانوادگی است. اگرچه قانون اساسی به صراحت به تقسیم کار خانگی اشاره نکرده اما اصول ۱۰ و ۲۱ در خصوص تحکیم بنیان خانواده و حمایت از حقوق زن در جایگاه مادری و همسری، می‌تواند ظرفیت تفسیر موسع برای بازتعریف مشارکت‌های خانگی را داشته باشد. انطباق ۶۰/۸۵ درصدی این گزاره نیز نشان می‌دهد که می‌توان از ظرفیت‌های قانون اساسی برای پیشبرد عدالت جنسیتی در درون خانواده بهره گرفت.

یکی دیگر از شاخص‌های مهم در این زمینه، «زن به‌عنوان یک شخص مستقل است» با میانگین ۴/۵۳ و انحراف معیار ۰/۸۰ است. این شاخص ناظر به ادراک دانشجویان از استقلال فردی، مالی، تصمیم‌گیری و هویتی زنان در جامعه است. چنین نگرشی به‌خوبی بیانگر تغییر نگاه از زن به‌عنوان وابسته به نهاد خانواده یا شوهر، به زن به‌عنوان فردی صاحب اراده و حقوق مستقل در فضای اجتماعی است. اصول ۱۹، ۲۰ و ۲۱ قانون اساسی با صراحت بر برابری زن و مرد در بهره‌مندی از حقوق انسانی، حمایت از کرامت زن و ایجاد زمینه‌های رشد همه‌جانبه زنان تأکید دارد.

که می‌تواند مبنایی برای تفسیر حقوقی این مطالبه باشد. انطباق ۵۷/۹۹ درصدی این شاخص با اصول قانون اساسی نیز نشان می‌دهد که پشتیبانی حقوقی از این حق وجود دارد، هرچند در حوزه‌های اجرایی، گاه با چالش‌هایی روبه‌روست.

در تحلیل شاخص «استقلال مالی زنان» (میانگین ۴/۴۲ و انحراف معیار ۰/۹۵)، نیز شاهد تأکید دانشجویان بر ضرورت مشارکت فعال اقتصادی زنان هستیم. این مسئله به‌ویژه در بستر جامعه ایران که با محدودیت‌های ساختاری برای اشتغال زنان مواجه است، از اهمیت دوچندان برخوردار است. استقلال اقتصادی، پایه‌ای برای توانمندسازی اجتماعی و سیاسی محسوب می‌شود و در متون قانون اساسی از جمله اصل ۲۸ نیز بر اشتغال به‌عنوان حق همگانی تصریح شده است. انطباق ۵۳/۱۹ درصدی این شاخص، گویای تطابق نسبتاً مطلوب این مطالبه با قانون اساسی است اما بیانگر آن است که هنوز فاصله‌ای بین آنچه در متن قانون آمده و آنچه در واقعیت اجتماعی تجربه می‌شود، وجود دارد.

در میان سایر مؤلفه‌های مورد سنجش، شاخص‌هایی مانند «رفع تبعیض میان زن و مرد از لحاظ حقوق اجتماعی دسترسی به عرصه عمومی (نمونه موردی امکان دریافت گواهینامه رانندگی تمامی وسایل نقلیه)» (میانگین ۴/۴۳)، «انتخاب شغل فارغ از جنسیت» (۴/۳۷) و «برابری آموزشی میان زن و مرد (نمونه موردی عدم تفاوت در انتخاب رشته دانشگاهی)» (۴/۳۸)، همگی نشان‌دهنده سطح بالایی پذیرش اصل برابری جنسیتی در فضاهای آموزشی، شغلی و اجتماعی است.

نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل داده‌های مربوط به بعد اجتماعی نشان می‌دهد که دانشجویان دانشگاه شیراز نگاه مثبتی به حقوق اجتماعی زنان دارند و بر تحقق برابری جنسیتی در حوزه‌هایی چون تحصیل، اشتغال، تربیت فرزندان، استقلال مالی و توزیع نقش‌های خانوادگی تأکید دارند. میانگین بالایی پاسخ‌ها بیانگر آگاهی، دغدغه‌مندی و خواست عمومی برای اصلاحات اجتماعی است که در آن زن به‌مثابه شهروندی مستقل، برابر و فعال شناخته می‌شود. همچنین میزان انطباق بالایی برخی از این مطالبات با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بیانگر آن است که قانون اساسی از ظرفیت‌های مفهومی برای حمایت از این حقوق برخوردار است، هرچند تحقق کامل این ظرفیت‌ها، مستلزم به‌کارگیری اراده سیاسی، بازنگری در سیاست‌گذاری‌های اجرایی و ارتقای فرهنگ عمومی جامعه درباره نقش و جایگاه اجتماعی زنان است. به‌طورکلی، مطالبات اجتماعی مطرح‌شده به‌وسیله دانشجویان، بازتابی از تحولات نسلی و ذهنی جامعه دانشگاهی درمورد مفهوم برابری اجتماعی و عدالت جنسیتی در عصر حاضر است.

نتایج پرسشنامه نشان می‌دهد دانشجویان دانشگاه شیراز توجه زیادی به حق بهداشت و سلامت زنان دارند؛ حتی که با وجود میانگین نسبتاً بالا، در عرصه عمومی کمتر مورد بحث قرار می‌گیرد. در قانون اساسی، اصول ۲۱ و ۲۹ به‌روشنی بر تأمین خدمات درمانی، بیمه و حمایت‌های اجتماعی برای همه شهروندان تأکید کرده‌اند. از آنجا که سلامت زنان نقش مستقیم در سلامت خانواده و جامعه دارد، توجه دانشجویان به این مؤلفه حاکی از درک عمیق آنان از پیوند میان عدالت جنسیتی و عدالت سلامت است. میزان انطباق ۶۰/۳۹ درصدی این شاخص نشان می‌دهد هرچند چارچوب‌های حقوقی موجود ظرفیت لازم را فراهم کرده‌اند، اما در حوزه عمل، سیاست‌گذاری‌های جزئی و رویکردهای اجرایی نیازمند تقویت بیشتر هستند.

یکی دیگر از مؤلفه‌های کلیدی و بنیادین در تحلیل حقوق اجتماعی، حق امنیت زنان است که میانگین بالایی را در پاسخ‌های دانشجویان کسب کرده است. امنیت، اعم از امنیت اجتماعی، روانی و فیزیکی، پیش‌نیاز حضور فعال و برابر زنان در عرصه عمومی به‌شمار می‌رود. قانون اساسی در اصولی چون ۲۲ (مصونیت جان، مال و حیثیت) و ۲۱ دولت را موظف به فراهم‌سازی امنیت و رفع تبعیض علیه زنان کرده است. با این حال، میزان انطباق ۵۹/۲۷ درصدی این شاخص نشان می‌دهد که شکاف میان ظرفیت‌های حقوقی و وضعیت موجود همچنان قابل توجه است. تأکید دانشجویان بر این حق، نشان‌دهنده حساسیت نسل دانشگاهی به موضوعاتی مانند مزاحمت‌های خیابانی، خشونت مبتنی بر جنسیت و ضرورت امن‌سازی فضاهای اجتماعی است.

در جدول ۳ مهم‌ترین حقوق سیاسی‌ای که دانشجویان دانشگاه شیراز برای زنان قائل‌اند و میزان مطابقت آن با اصول قانون اساسی ارائه شده است.

جدول ۳. مهم‌ترین حقوق سیاسی‌ای که دانشجویان دانشگاه شیراز برای زنان قائل‌اند

شاخص	میانگین	انحراف معیار	بعد	میزان انطباق
امکان اخذ پست‌های کلان مدیریتی به‌وسیله زنان	۴/۳۶	۰/۹۸	سیاسی	۵۲/۸۲
حق اعتراض مدنی و مسالمت‌آمیز در صورت تبعیض آشکار	۴/۳۷	۰/۸۶	سیاسی	۵۷/۱۶
حق اخذ مناصب عالی سیاسی	۴/۳۵	۰/۹۹	سیاسی	۵۲/۰۸
شکل‌گیری تشکلهای و احزاب زنان برای توانمندسازی سیاسی زنان	۴/۲۹	۰/۹۰	سیاسی	۵۲/۴۵
شکل‌گیری تشکلهای و احزاب و انجمن‌های زنان برای احقاق حقوق و مطالبات	۴/۲۳	۰/۹۳	سیاسی	۴۸/۳۰

در تکمیل پاسخ به سؤال اصلی این پژوهش، بخش دوم تحلیل استنباطی به بررسی و تحلیل مطالبات دانشجویان در حوزه حقوق سیاسی زنان اختصاص دارد. نتایج حاصل از داده‌های پرسشنامه در این بخش، تصویری روشن‌گر از نگرش دانشجویان دانشگاه شیراز به جایگاه سیاسی زنان در جامعه ترسیم می‌کند و هم‌زمان میزان انطباق این مطالبات را با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌سنجد. بررسی این مؤلفه‌ها نشان می‌دهد که پاسخ‌دهندگان، زنان را دارای صلاحیت و شایستگی برابر با مردان برای مشارکت فعال در سطوح مختلف سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری می‌دانند و خواستار فراهم‌شدن بستر قانونی و اجتماعی برای تحقق مشارکت واقعی زنان در عرصه قدرت‌اند.

نخستین مؤلفه، «امکان اخذ پست‌های کلان مدیریتی به‌وسیله زنان» است که با میانگین ۴/۳۶ و انحراف معیار ۰/۹۸ نشان‌دهنده سطح بالایی از موافقت دانشجویان با حق حضور زنان در مناصب بالای اجرایی، مدیریتی و تصمیم‌سازی است. این نگرش نه‌تنها ریشه در ایده برابری فرصت‌ها دارد؛ بلکه منعکس‌کننده خواست عمومی برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های مدیریتی زنان در ساختارهای قدرت نیز هست. از منظر حقوقی، اصول ۲۰ و ۲۱ قانون اساسی به صراحت بر حقوق برابر زن و مرد و لزوم فراهم‌آوری زمینه رشد شخصیت زن در ابعاد مادی و معنوی تأکید دارد. هرچند قانون اساسی مستقیماً پست‌های مدیریتی را نام نمی‌برد اما از لحاظ تفسیری می‌توان چنین مطالباتی را در چارچوب این اصول گنجانده. میزان انطباق ۵۲/۸۲ درصدی نیز مؤید ظرفیت نسبی قانون اساسی برای پاسخگویی به این مطالبه است، اگرچه در عمل، حضور زنان در سطوح عالی مدیریتی هنوز با محدودیت‌های ساختاری و فرهنگی روبه‌روست.

مؤلفه دوم، «حق اعتراض مدنی و مسالمت‌آمیز زنان در صورت تبعیض آشکار» با میانگین ۴/۳۷ و انحراف معیار ۰/۸۶ از دیگر مطالبات مهم سیاسی دانشجویان است. این شاخص نشان‌دهنده گرایش عمومی به نهادینه‌شدن شیوه‌های مدنی و قانونی برای بیان نارضایتی‌هاست. چنین نگرشی، ریشه در مفاهیم بنیادین دموکراسی دارد و نمایانگر بلوغ سیاسی قشر دانشگاهی در تمایز قائل‌شدن بین خشونت و اعتراض قانونی است. از منظر حقوق اساسی، اصل ۲۷ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به‌روشنی به حق تشکیل اجتماعات و راهپیمایی‌ها، در صورتی که مخل مبانی اسلام نباشد، اشاره کرده است؛ بنابراین انطباق ۵۷/۱۶ درصدی این مؤلفه با قانون اساسی گواهی بر وجود زیرساخت حقوقی برای این حق است، هرچند در عمل محدودیت‌هایی برای تحقق عملی این اصل وجود دارد که گاه به موانع تفسیری یا اجرایی مربوط می‌شود.

سومین مؤلفه «حق اخذ مناصب عالی سیاسی به وسیله زنان» با میانگین ۴/۳۵ و انحراف معیار ۰/۹۹، نشانگر نگاه مثبت دانشجویان به مشارکت زنان در سطوح عالی تصمیم‌گیری سیاسی، مانند مجلس، هیئت دولت یا حتی ریاست جمهوری است. این مطالبه بر پایه اصل برابری و شایسته‌سالاری بنا نهاده شده است. هرچند قانون اساسی در اصل ۱۱۵ شرایطی مانند «رجال مذهبی و سیاسی» را برای ریاست جمهوری عنوان کرده که همواره مورد مناقشه در تفسیر جنسیتی آن بوده است اما اصول دیگر از جمله اصول ۱۹ و ۲۰ همچنان تأکید دارد که همه شهروندان در برابر قانون برابرند. میزان انطباق ۵۲/۰۸ درصدی این مؤلفه نیز گواه آن است که متن قانون در سطحی از تفسیر می‌تواند از این مطالبه حمایت کند اما در سطح اجرا هنوز چالش‌های قابل توجهی وجود دارد که در واقعیت به مانعی جدی برای حضور سیاسی زنان در سطوح عالی تبدیل شده است.

در ادامه، شاخص «شکل‌گیری تشکلهای و احزاب زنان برای توانمندسازی سیاسی» با میانگین ۴/۲۹ و انحراف معیار ۰/۹۰ نیز نمایانگر اهمیت فعالیت جمعی و نهادمند زنان از دیدگاه دانشجویان است. این شاخص بر لزوم شکل‌گیری نهادهای زن‌محور در حوزه سیاست تأکید دارد که بتوانند نه تنها زنان را توانمند سازند بلکه در فرایند سیاست‌گذاری نیز صدای آنان را بازتاب دهند. این مطالبه به اصل ۲۶ قانون اساسی مرتبط می‌شود که به آزادی احزاب و انجمن‌ها تصریح دارد. میزان انطباق ۵۲/۴۵ درصدی گویای وجود ظرفیت نسبی در قانون اساسی برای تحقق چنین مشارکت‌هایی است اما در عمل، تشکیل تشکلهای مستقل و مؤثر زنان هنوز با محدودیت‌هایی مواجه است که نیازمند بازنگری در سیاست‌های اجرایی و نظارتی است.

در نهایت، مؤلفه «شکل‌گیری تشکلهای و انجمن‌های زنان برای احقاق حقوق و مطالبات» با میانگین ۴/۲۳ و انحراف معیار ۰/۹۳، پایین‌ترین سطح میانگین در میان مؤلفه‌های سیاسی را دارد، اگرچه هنوز در سطح بالایی از موافقت قرار دارد. این تفاوت اندک می‌تواند بیانگر نوعی نگرانی دانشجویان در مورد فضای فعالیت تشکلهای مدنی باشد، به‌ویژه هنگامی که این تشکلهای موضوعاتی مانند عدالت جنسیتی، اعتراض به تبعیض یا نقد ساختارهای رسمی را پیگیری کند. میزان انطباق ۴۸/۳۰ درصدی نیز مؤید این نکته است که در مقایسه با سایر شاخص‌ها، قانون اساسی حمایت نسبتاً محدودتری از این سطح از کنش جمعی دارد یا دست‌کم در اجرا کمتر تسهیلگر چنین فعالیت‌هایی بوده است.

براساس نتایج می‌توان گفت دانشجویان دانشگاه شیراز مطالبات روشنی در حوزه حقوق سیاسی زنان دارند که حول محورهایی چون مشارکت در قدرت، حق اعتراض مدنی، دسترسی به مناصب سیاسی و تشکیل نهادهای مستقل می‌چرخد. در نگاه دانشجویان، زن باید از حقوقی برابر با مرد در

عرصه سیاست برخوردار باشد و تبعیض ساختاری یا هنجاری نباید مانع از حضور او در سطوح تصمیم‌گیری باشد. مقایسه این مطالبات با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که در سطح متن قانونی، بسیاری از این حقوق به صورت ضمنی یا صریح مورد حمایت قرار گرفته‌اند اما تحقق عینی آن‌ها مستلزم اصلاحات در حوزه‌های سیاست‌گذاری، قانون‌گذاری و فرهنگ‌سازی است. از مجموع تحلیل‌های این بخش می‌توان نتیجه گرفت که میان دیدگاه‌های دانشجویان در زمینه حقوق سیاسی زنان و مفاد قانون اساسی، یک انطباق بالقوه وجود دارد که اگر به درستی از آن بهره‌برداری شود، می‌تواند به بستری مناسب برای تحقق عدالت جنسیتی در حوزه مشارکت سیاسی بینجامد. تحقق کامل این انطباق نیازمند تعامل مستمر میان اراده سیاسی، مطالبات اجتماعی و تفسیر حقوقی نوگرایانه از اصول قانون اساسی است.

برای بررسی میزان انطباق مطالبات اجتماعی و سیاسی دانشجویان دانشگاه شیراز با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، از آزمون همبستگی اسپیرمن استفاده شد. انتخاب این آزمون به دلیل نرمال نبودن داده‌های متغیرهای حقوق اجتماعی و حقوق سیاسی، براساس نتایج آزمون کولموگروف-اسمیرنوف، صورت گرفت. آزمون اسپیرمن ابزار مناسبی برای سنجش رابطه میان متغیرهای ترتیبی یا مقیاس فاصله‌ای-نسبی غیرنرمال است و در این پژوهش به عنوان یک روش استنباطی معتبر به کار گرفته شد. در جدول ۴ همبستگی بین قانون اساسی ج.ا.ا و ابعاد حقوق شهروندی سیاسی و اجتماعی ارائه شده است.

جدول ۴. آزمون همبستگی بین قانون اساسی ج.ا.ا و ابعاد حقوق شهروندی سیاسی و اجتماعی

متغیرها	قانون اساسی
حقوق اجتماعی	همبستگی اسپیرمن ۰/۲۰۷
	سطح معناداری P-value ۰/۰۰۰
حقوق سیاسی	همبستگی اسپیرمن ۰/۲۵۸
	سطح معناداری P-value ۰/۰۰۰

مطابق با یافته‌های جدول همبستگی، ضریب همبستگی بین حقوق اجتماعی دانشجویان و اصول قانون اساسی برابر ۰/۲۰۷ و سطح معناداری آن ۰/۰۰۰ به دست آمده است. همچنین ضریب همبستگی بین حقوق سیاسی دانشجویان و قانون اساسی ۰/۲۵۸ و سطح معناداری آن نیز ۰/۰۰۰ گزارش شده است. از آنجا که در هر دو مورد، سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ است، می‌توان نتیجه گرفت که رابطه‌ای معنادار بین متغیرها وجود دارد. اما از منظر قدرت همبستگی، این روابط در هر دو مورد در سطح ضعیف تا متوسط ارزیابی می‌شود.

ضریب ۰/۲۰۷ برای حقوق اجتماعی نشان می‌دهد که حدود ۲۰/۷ درصد از مطالبات اجتماعی دانشجویان با اصول و مفاد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران همپوشانی دارند یا به عبارتی دیگر، بخشی از خواسته‌های اجتماعی زنان در قالب اصول صریح قانون اساسی پیش‌بینی شده‌اند. این موارد شامل حق برخورداری از آموزش رایگان (اصل ۳۰)، حق تأمین اجتماعی و رفاه (اصل ۲۹)، برخورداری از مسکن، بهداشت، بیمه و امنیت شغلی (اصول ۳ و ۴۳) و همچنین حق بهره‌مندی از فرصت‌های برابر در استخدام (اصل ۲۸) است. با این حال، درصد پایین این همبستگی حاکی از آن است که بخش عمده‌ای از مطالبات اجتماعی زنان دانشجویی یا در قانون اساسی تصریح نشده‌اند یا در چارچوب‌های تفسیری موجود نادیده گرفته شده‌اند. از جمله این مطالبات می‌توان به دستمزد برابر، استقلال مالی، تقسیم کار خانگی و مسئولیت تربیت فرزندان اشاره کرد که هرچند در قالب حقوق بشر یا قوانین توسعه‌ای کشورها پذیرفته شده‌اند اما در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به شکل مستقیم و مؤثر مورد توجه قرار نگرفته‌اند. در خصوص حقوق سیاسی نیز با ضریب همبستگی ۰/۲۵۸، می‌توان گفت که تنها ۲۵/۸ درصد از مطالبات سیاسی دانشجویان با اصول قانون اساسی انطباق دارد. این میزان تطابق نیز نسبی است و در بسیاری از موارد، اصول قانون اساسی به صورت کلی و غیر جزئی به حقوق سیاسی اشاره کرده‌اند. قانون اساسی در اصولی نظیر اصل ۶، اصل ۲۰، اصل ۲۶ و اصل ۲۷ بر مشارکت عمومی، تشکیل اجتماعات، آزادی احزاب و حق اعتراض مسالمت‌آمیز تأکید کرده است. همچنین، اصل ۱۰۷ و ۱۱۵ اشاره غیرمستقیمی به مشارکت سیاسی زنان در انتخابات ریاست جمهوری و خبرگان رهبری دارد اما به دلیل فقدان تصریح درباره جنسیت در برخی مناصب کلیدی سیاسی، تفاسیر غالباً مردمحور شده‌اند و فرصت‌های برابر برای مشارکت زنان در سطوح عالی تصمیم‌گیری فراهم نشده است. برای نمونه، مطالباتی همچون امکان تصدی پست‌های کلان مدیریتی به وسیله زنان، تشکیل احزاب و نهادهای خاص زنان برای توانمندسازی سیاسی، یا اعتراض سازمان‌یافته به تبعیض‌های جنسیتی، هنوز جایگاهی مستحکم در ساختارهای قانونی و نهادی کشور ندارد یا در مرحله اجرا با موانع متعددی روبرو است. آنچه از تحلیل داده‌ها استنباط می‌شود، این است که بین اصول قانون اساسی و مطالبات دانشجویان در هر دو بعد اجتماعی و سیاسی، اگرچه همبستگی معناداری وجود دارد اما میزان این همبستگی نسبتاً ضعیف است. این یافته حاکی از دو مسئله مهم است: نخست آنکه قانون اساسی به لحاظ محتوایی ظرفیتهایی برای حمایت از حقوق زنان دارد، اما دوم و مهم‌تر آنکه این ظرفیت‌ها یا در سطح اجرا دچار چالش‌اند یا نیازمند بازنگری و به‌روزرسانی مفاد قانونی به اقتضای تحولات اجتماعی و فرهنگی امروز جامعه هستند. از منظر جامعه‌شناسی حقوق، می‌توان گفت که دانشجویان، به عنوان نمایندگان نسل جوان تحصیل کرده،

خواسته‌هایی فراتر از ساختارهای قانونی فعلی دارند. این انتظارات، ریشه در تحولات فکری، رسانه‌ای، جهانی‌شدن مفاهیم حقوق بشر و رشد آگاهی‌های جنسیتی دارد؛ بنابراین، فاصله‌ای که در این پژوهش بین مطالبات نسل جوان و ظرفیت‌های موجود در قانون اساسی مشاهده می‌شود، نه تنها می‌تواند هشدار برای سیاست‌گذاران برای بازبینی سیاست‌های حقوقی و اجتماعی باشد، بلکه لزوم بازنگری در رویکردهای حقوقی مبتنی بر عدالت جنسیتی و تقویت سازوکارهای اجرایی قانون اساسی را نیز نشان می‌دهد.

درنهایت، این یافته‌ها نشان می‌دهد با وجود اینکه اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در برخی موارد با استانداردهای حقوق شهروندی و حقوق زنان انطباق دارد اما تحقق واقعی و جامع این حقوق هنوز با چالش‌هایی مواجه است. برای دستیابی به یک نظام حقوقی فراگیر و مؤثر در حوزه برابری جنسیتی و تأمین مطالبات اجتماعی و سیاسی زنان، ضروری است که اصول قانون اساسی از طریق بازنگری دقیق، تفسیر موسع و روشن، و نهادینه‌سازی اجرایی حقوق برابر و عدالت‌محور مورد توجه قرار گیرد. علاوه بر این، اجرای عملی این اصول نیازمند ایجاد سیاست‌ها و سازوکارهای نهادی و قضایی کارآمد، ارتقای آگاهی عمومی درباره حقوق شهروندی و تقویت فرهنگ حقوقی-مشارکتی در جامعه است. بدون این اقدامات، دسترسی کامل زنان به حقوق اجتماعی و سیاسی همچنان محدود و تحقق اهداف برابری جنسیتی در جامعه ناکامل خواهد بود؛ بنابراین، یافته‌های پژوهش بر ضرورت هم‌زمان اصلاح قانونی، تقویت نظارت و فرهنگ‌سازی اجتماعی به‌عنوان مسیرهای مکمل برای تحقق حقوق شهروندی زنان تأکید می‌کند.

۵. بحث

شهروندی به‌عنوان یکی از مفاهیم بنیانی در فلسفه سیاسی، بستری کلیدی برای فهم مناسبات قدرت، حق و تکلیف در جامعه محسوب می‌شود. این مفهوم نه تنها هویت فرد را در چارچوب جامعه سیاسی تعریف می‌کند؛ بلکه نحوه تنظیم روابط میان شهروند و دولت، حقوق و مسئولیت‌ها و نقش افراد در فرایند تصمیم‌گیری جمعی را نیز روشن می‌سازد. شهروندی در گذار جوامع از ساختارهای سنتی و اقتدارمحور به دولت‌های مدرن و دموکراتیک، به تدریج توسعه یافته و بر ابعاد مدنی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی استوار شده است. در این میان، بهره‌مندی زنان از این حقوق و تلاش آنان برای تحقق کامل این ابعاد، یکی از چالش‌های اساسی جوامع معاصر، به‌ویژه در کشورهایی چون ایران با ساختارهای حقوقی و فرهنگی پیچیده، به‌شمار می‌آید.

پژوهش حاضر با تمرکز بر دانشجویان دانشگاه شیراز، که به عنوان قشر فرهیخته و آینده ساز جامعه شناخته می شوند، در پی آن بود که نگرش آنان را به حقوق اجتماعی و سیاسی زنان و میزان انطباق این نگرش ها با اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ارزیابی کند. قشر دانشجو به دلیل برخورداری از سطح نسبتاً بالای آگاهی اجتماعی و سیاسی، دسترسی به منابع آموزشی، قرارگرفتن در محیط های گفت و گو محور و مواجهه با فضای رسانه ای، گروهی مناسب برای سنجش گرایش های نوین مطالبه گری محسوب می شود. یافته های این پژوهش نشان داد دانشجویان دانشگاه شیراز نگرشی عمدتاً ایجابی به حقوق اجتماعی و سیاسی زنان دارند؛ نگرشی که با نظریه های مدرن شهروندی همخوانی قابل توجهی دارد.

این یافته در چارچوب نظریه های شهروندی، به ویژه طبقه بندی سه گانه توماس مارشال (Marshall, 1950: 67-80) قابل تبیین است. از منظر مارشال، شهروندی کامل زمانی تحقق می یابد که حقوق مدنی، سیاسی و اجتماعی به طور متوازن و بدون تبعیض برای همه گروه ها به رسمیت شناخته شود. حمایت پررنگ دانشجویان از حقوق اجتماعی زنان، از حق تحصیل و استقلال مالی گرفته تا حق دسترسی به عرصه عمومی، با تحلیل مارشال همخوان است، زیرا حقوق اجتماعی از دید او شالوده مشارکت برابر شهروندان را تشکیل می دهد. در تکمیل این رویکرد، نظریه «شهروندی متمایز از نظر گروهی» آیریس یانگ (Young, 1990: 220-235) نیز می تواند تبیین کننده تقاضای دانشجویان برای حقوق ویژه است. یانگ بر این باور است که عدالت صرفاً به معنای رفتار یکسان با همه نیست؛ بلکه در برخی موارد برای مقابله با ستم ساختاری باید حقوقی ویژه برای گروه های تحت ستم در نظر گرفته شود تا نابرابری های نهادینه خنثی شود. افزون بر این، رهیافت کیملیکا (Kymlicka, 1995: 180-195) درباره حقوق گروه های به حاشیه رانده شده نشان می دهد که زنان برای دستیابی به مشارکت برابر، نیازمند حمایت نهادی اند؛ موضوعی که در مطالبات دانشجویان برای استقلال مالی و رفع تبعیض های ساختاری بازتاب یافته است.

در حوزه سیاسی نیز مطالباتی چون حق اعتراض مدنی، مشارکت در احزاب و دستیابی به مناصب مدیریتی جایگاه برجسته ای در نگرش دانشجویان دارد. این یافته در پرتو نظریات هابرماس (Habermas, 1991: 175-185) درباره حوزه عمومی قابل تحلیل است؛ نظریه ای که بر این نکته تأکید می کند که مشروعیت سیاسی زمانی حاصل می شود که همه گروه ها امکان مشارکت برابر در عرصه عمومی را داشته باشد. تأکید دانشجویان بر حق اعتراض، نشانه ای از درک ضرورت حضور برابر زنان در فضای عمومی است؛ ضرورتی که مطالعات بین المللی نیز آن را در دانشگاه ها به عنوان پیشگامان تحولات مدنی تأیید کرده اند. این نتایج با دیدگاه های فریدمن (۲۰۰۳: ۱۷۷-۲۰۲) نیز

همخوان است؛ زیرا او معتقد است تبعیض جنسیتی در ساختارهای فرهنگی و نهادی بازتولید می‌شود. در همین راستا، یافته‌های حاضر نشان می‌دهد که بسیاری از حقوق مورد مطالبه زنان، در قانون اساسی وجود دارد، اما در اجرا با مانع مواجه‌اند. این وضعیت همان شکاف میان ظرفیت قانونی و تجربه زیسته است که در پژوهش‌های داخلی، از جمله مطالعه حسنی و اخوان کاظمی (۲۰۲۰) نیز گزارش شده و بر ضرورت تقویت آگاهی حقوقی در میان دانشجویان دلالت دارد (Hassani & Akhavan Kazemi, 2020: 59-85).

مطالعه نگرش دانشجویان به حقوق زنان در ایران، در بستر منطقه‌ای خاورمیانه نیز واجد اهمیت است. پژوهش‌های انجام‌شده در کشورهای نظیر ترکیه و مصر نشان می‌دهد که اگرچه نسل جوان در کلان‌شهرها گرایش‌های مدافع حقوق برابر دارد، اما همواره میان مطالبه حقوق و هنجارهای سنتی تنش پویا وجود دارد (Pishgahi Fard & Poolab, 2008: 1-25). در کشورهای حوزه خلیج فارس، مانند کویت، اگرچه مشارکت سیاسی زنان بهبود یافته، اما نگرش دانشجویان به حقوق اجتماعی ترکیبی از مدرنیته و سنت است. در حالی که در ایران مطالبات دانشجویان بیشتر حول محور رفع تبعیض‌های قانونی و ساختاری شکل گرفته، در بسیاری از کشورهای منطقه تمرکز اصلی بر بازتعریف نقش‌های جنسیتی در حوزه خصوصی و عمومی قرار دارد. این تفاوت در کانون مطالبات نشان می‌دهد که اگرچه نسل جوان در خاورمیانه همصدا با روندهای جهانی خواستار حقوق برابر است، اما مسیر دستیابی به این حقوق به‌شدت تحت تأثیر فرهنگ سیاسی بومی و میزان گشودگی فضای عمومی در هر کشور قرار دارد.

در سطح بین‌المللی نیز پژوهش‌ها نشان داده‌اند که نسل‌های جدید، به‌ویژه افراد تحصیل‌کرده، گرایش بیشتری به ارزش‌های برابری طلبانه دارند و دانشگاه‌ها از مهم‌ترین کانون‌های شکل‌گیری گفتمان برابری جنسیتی به‌شمار می‌روند. یافته‌های پژوهش حاضر نیز این روند را تأیید می‌کند و نشان می‌دهد که دانشجویان دانشگاه شیراز، به‌ویژه دانشجویان دختر، حامل این گفتمان بوده و نقش فعال و آگاهانه‌ای در مطالبه‌گری حقوق زنان ایفا می‌کند. افزون‌براین، بستر اجتماعی و سیاسی ایران در سال‌های اخیر نیز نقش مهمی در شکل‌گیری این نگرش‌ها داشته است. جنبش‌های دانشجویی و اجتماعی، به‌ویژه رخداد‌های سال ۱۴۰۱ با شعار «زن، زندگی، آزادی»، نشان‌دهنده افزایش آگاهی جنسیتی و سیاسی در میان نسل جوان است. اگرچه داده‌های این پژوهش مبتنی بر پرسشنامه بوده و نه کنش‌های خیابانی، اما پاسخ‌های دانشجویان به‌وضوح وجود یک گفتمان مطالبه‌گر و حقوق‌محور را منعکس می‌کند؛ گفتمانی که به‌جای کنش‌های مستقیم خیابانی، در فعالیت‌های دانشگاهی، رسانه‌های اجتماعی، نقدهای مدنی و انتخاب‌های اجتماعی نمود می‌یابد.

۶. نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاضر به‌روشنی مؤید آن است که نگرش دانشجویان دانشگاه شیراز به حقوق اجتماعی و سیاسی زنان در سطح نسبتاً مطلوبی قرار دارد؛ این امر نشان‌دهنده یک چرخش پارادایمیک در ذهنیت نسل تحصیل کرده است که برابری جنسیتی را نه یک موضوع حاشیه‌ای بلکه یکی از ارکان اصلی عدالت اجتماعی می‌پندارد. با این حال تحلیل دقیق داده‌ها نشان می‌دهد این نگرش‌های ایجابی و مدرن با میزان تحقق حقوق مذکور در کلان‌ساختارهای حقوقی و لایه‌های عمیق اجتماعی، فاصله معناداری دارد. این ناهم‌زمانی میان ذهنیت پویای قشر دانشجو و عینیت ایستای ساختارها، با دیدگاه‌های نظری مربوط به شکاف میان حقوق رسمی و واقعیت اجتماعی کاملاً همخوان است. به عبارت دیگر، اگرچه بخشی از حقوق اجتماعی و سیاسی زنان در اصول مختلف قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران پیش‌بینی و به رسمیت شناخته شده‌اند، اما در مقام اجرا، این حقوق در چنبره‌ای از موانع فرهنگی (مانند بازتولید کلیشه‌های جنسیتی)، موانع تفسیری (مانند قرائت‌های مضیق و محدودکننده از متون قانونی) و موانع ساختاری (مانند بوروکراسی‌های مردسالارانه) گرفتار مانده‌اند که مانع از گذار از حق بر کاغذ به حق در عمل می‌شود.

براین اساس، می‌توان استدلال کرد که یکی از بنیادی‌ترین چالش‌های معاصر در جامعه ایران، تعارض میان مفاد انتزاعی قانون و تجربه زیسته و روزمره زنان است. بسیاری از مطالبات کلیدی، از حق تحصیل در تمامی رشته‌ها و اشتغال در سطوح عالی مدیریتی گرفته تا حق اعتراض مدنی و مشارکت فعال در احزاب، اگرچه در روح کلی قانون اساسی و برخی اصول آن قابل‌ردیابی و استناد است، اما در لایه‌های اجرایی با بن‌بست‌های متعددی روبه‌رو می‌شود. برای عبور از این بن‌بست، تنها تغییر قوانین کفایت نمی‌کند بلکه نیازمند تقویت ضمانت‌های نهادی، تفسیر موسع و پویا از اصول قانونی متناسب با مقتضیات زمان و مهم‌تر از همه، توسعه فرهنگ سیاسی مشارکت‌پذیر هستیم؛ فرهنگی که در آن کثرت‌گرایی و شمول‌گرایی جنسیتی به‌عنوان یک ضرورت برای بقای نظام اجتماعی نگریسته شود.

در این میان، دانشگاه‌ها نقشی فراتر از یک نهاد آموزشی صرف ایفا می‌کنند؛ دانشگاه در واقع یک میکروکوسم یا جهان کوچک از جامعه آرمانی است که در آن آگاهی رشد می‌یابد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که دانشگاه نه تنها محل بازتولید دانش فنی بلکه بستری حیاتی برای تمرین برابرخواهی، تقویت کنشگری مرزی و تحقق عملی حقوق شهروندی است. در واقع، فضای دانشگاهی با فراهم کردن امکان دیالوگ میان جنسیتی و نقد ساختارهای قدرت، به دانشجویان کمک می‌کند تا از سوژه‌های منفعل به شهروندان مطالبه‌گر تبدیل شوند.

درمجموع، نتایج این پژوهش ضرورت بازنگری در سیاست‌های آموزش عالی را بیش‌ازپیش آشکار می‌سازد. اهمیت آموزش حقوق شهروندی، ترویج سواد جنسیتی و ایجاد فضاهای عمومی امن و مشارکتی در محیط‌های دانشگاهی نباید نادیده گرفته شود. افزایش این آگاهی و توسعه بسترهای مشارکت، صرفاً یک اقدام نمادین نیست، بلکه راهبردی اساسی برای تقویت مشروعیت سیاسی، انسجام اجتماعی و دستیابی به توسعه پایدار است؛ چرا که توسعه‌ای که نیمی از پیکره جامعه را نادیده بگیرد، محکوم به شکست است. درنهایت، می‌توان چنین نتیجه گرفت که آینده جنبش‌های مدنی و پویایی‌های اجتماعی در ایران، محصول مستقیم همین آگاهی‌های انباشته‌شده در نهاد دانشگاه است. در نقطه‌ای که دانش نظری با تجربه زیسته و اراده برای کنشگری پیوند می‌خورد، زمینه‌ساز تحولاتی ساختاری و بازگشت‌ناپذیر برای تحقق عدالت همه‌جانبه خواهد بود؛ تحولاتی که ریشه در خرد جمعی نسل جدید دارد و نویدبخش جامعه‌ای شمول‌گراتر است.

۷. پیشنهادها

پیشنهاد می‌شود برای کاهش شکاف میان ظرفیت‌های موجود در قانون اساسی و تجربه زیسته زنان، برنامه‌های منسجم آموزش حقوق شهروندی و آگاهی جنسیتی در دانشگاه‌ها (به‌ویژه برای ورودی‌های جدید) طراحی و اجرا شود تا دانشجویان با حقوق اجتماعی و سیاسی، سازوکارهای پیگیری قانونی مطالبات و حدود و امکانات مشارکت مدنی آشنا شوند. همچنین دانشگاه شیراز و نهادهای مرتبط می‌توانند با ایجاد و تقویت فضاهای گفت‌وگو محور و مشارکت‌پذیر (کرسی‌های آزاداندیشی، انجمن‌های علمی و فرهنگی، کارگاه‌های مناظره و سواد رسانه‌ای و حمایت از پژوهش‌های مسئله‌محور) امکان تمرین عملی شهروندی و مشارکت برابر را فراهم کنند. از سوی دیگر، پیشنهاد می‌شود برای بهبود تحقق حقوق زنان، سیاست‌گذاران و نهادهای اجرایی بر تقویت ضمانت‌های نهادی، کاهش تبعیض‌های ساختاری در محیط‌های آموزشی و شغلی و بازنگری در رویه‌های اجرایی محدودکننده تمرکز کنند تا اصول قانونی با تفسیر موسع و شمول‌گرا به اجرا نزدیک شود. در سطح پژوهشی نیز مطالعات تکمیلی با روش‌های کیفی (مصاحبه عمیق و گروه‌های کانونی) در کنار پیمایش‌های گسترده‌تر در دانشگاه‌های مختلف کشور توصیه می‌شود تا علل دقیق‌تر شکل‌گیری نگرش‌ها، تفاوت‌های جنسیتی و رشته‌ای و نقش متغیرهایی مانند طبقه اجتماعی، تجربه تبعیض و میزان مصرف رسانه‌ای روشن شود. درنهایت، پیشنهاد می‌شود سازوکارهای حمایتی و مشاوره‌ای در دانشگاه‌ها برای مواجهه با تبعیض و تقویت امنیت مشارکت مدنی (اعم از حمایت‌های

حقوقی، روانی و سازمانی) توسعه یابد تا دانشگاه به عنوان عرصه‌ای امن برای شکل‌گیری گفت‌وگو، برابری و تمرین حقوق شهروندی، نقش مؤثرتری در تقویت انسجام اجتماعی و توسعه پایدار ایفا کند.

۸. سپاسگزاری

بدین وسیله از همه افرادی که در این پژوهش ما را یاری کردند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنیم. همچنین از مسئولان و دست‌اندرکاران محترم دانشگاه شیراز، که زمینه و امکان انجام این تحقیق را فراهم ساختند، قدردانی می‌شود. از همه دانشجویانی که با همکاری و پاسخگویی خود در تکمیل این پژوهش نقش داشتند، تشکر و قدردانی ویژه به عمل می‌آید. همچنین از راهنمایی‌ها، حمایت‌ها و نظرات ارزشمند استادان و پژوهشگرانی که در بهبود این مقاله نقش مؤثری داشتند، سپاسگزاریم.

۹. تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع به وسیله نویسندگان بیان نشده است.

References

- Abdollahkhani, A. (2014). *Political Sociology*. Tehran: Samt. (In Persian)
- Afshar Ahmadi, A., Rouhani Moghadam, M., & Aghaei Bajestani, M. (2019). The position of individual rights in jurisprudence and the legal system of Iran. *Human Rights and Citizenship Rights Special Issue*, 13, 7–22. (In Persian)
- Council of Europe. (2016). *Guide to human rights and democracy: Civil participation and peaceful protests*, 115-136. (In Persian)
- Dastranj, M., & Mallahi, M. (2018). Investigating the factors affecting students' awareness of citizenship rights (Case study: Payame Noor University students of Bandar Abbas). *Journal of Islamic Human Rights Studies*, 7(1), 82–99. (In Persian)
- Eskandari, V. (2017). An analysis of the level of awareness of Payame Noor University students about citizenship rights (Case study: Payame Noor University, Khodabandeh center). *The Second International Congress of Islamic Sciences and Humanities*: 14-22. (In Persian)
- Faraji Hedayat, J. (2019). *Fundamentals of political sociology*. Tehran: Elm. (In Persian)

- Friedman, E. J. (2003). *Gender and citizenship*. In R. O. Keohane & J. S. Nye (Eds.), *Governance in a Globalizing World* (pp. 177-202). Brookings Institution Press.
- Ghaffari Anvar, A. (2011). *A comparative study of the status of citizenship rights in Iran and France*, 20-36. (In Persian)
- Ghazi, H. (2016). *Principles of Constitutional Law of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Samt. (In Persian)
- Habermas, J. (1991). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. MIT Press, 175-185
- Hashemi, S. (2019). *Constitutional law of the Islamic Republic of Iran (Vol. 2)*. Tehran: Mizan. (In Persian)
- Hassani, R., & Akhavan Kazemi, M. (2020). Women's non-movements and changes in social relations in Iran. *Cultural Sociology*, 11(3), 59-85. <https://doi.org/10.30465/scs.2020.26330.2060> (In Persian)
- Jafari, H., & Amanian, A. (2011). Women's awareness of citizenship rights and factors affecting it. *Journal of Applied Sociology*, 3(9), 1-18. (In Persian)
- Katouzian, N. (2012). *Constitutional law and political institutions*. Tehran: Printing and Publishing Institute. (In Persian)
- Kazemi, S. (2005). *Method and insight in politics (A philosophical, scientific, and methodological approach)*. Tehran: Printing and Publishing Institute. (In Persian)
- Kheirallah, P., & Agah, A. (2023). The relationship between the principle of constitutional stability and generational demands in the constitutional law of the Islamic Republic of Iran. *Public Law Studies Quarterly*, 53(3), 1631-1651. <https://doi.org/10.22059/JPLSQ.2021.307421.2512> (In Persian)
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford University Press, 180-195.
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class, and other essays*. Cambridge University Press, 67-80.
- Mosleh, M. (2017). Citizenship rights in Iranian and international laws. *First International and Third National Conference on Management and Humanities Research*, 1-15. (In Persian)

- Nobakht, A., Samieiani, M., & Doagouyan, D. (2020). Management of social protests in Iran: Pattern finding in public culture. *Specialized Quarterly Journal of Humanities*, 53, 17–40. (In Persian)
- Norouzpour, M. (2019). An analysis of the political protests of December 2017. *Political Science Quarterly*, 4(4), 185–220. (In Persian)
- Okin, S. M. (1989). *Justice, gender, and the family* (Vol. 171). Basic Books, 42–63.
- Pishgahi Fard, Z., & Poolab, A. (2008). *Future studies of the status of women's higher education in the Middle East region*, 1–25.
<https://civilica.com/doc/1793178> (In Persian)
- Qazi, H. (2016). *Fundamentals of the constitutional law of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Samt. (In Persian)
- Shaditalab, Z. (2001). Iranian women: Demands and expectations. *Social Science Letter*, 18(18), 50–67. (In Persian)
- Tavana, M., & Salehi, H. (2023). Legal identification of citizenship in post-revolutionary Iran: Law or culture, the missing key?. *Legal Research Quarterly*, 26(104), 159–187. (In Persian)
- Turner, B. S. (1990). Outline of a theory of citizenship. *Sociology*, 24(2), 189–217.
- United Nations High Commissioner for Human Rights. (1966). *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. Tehran: Daftar-e Nashr-e Farhang-e Eslami. (In Persian)
- Young, I. M. (1990). *Justice and the politics of difference*. Princeton University Press.